

Д.В. Нефьодов

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ ТА РУХ ЗА КОМУНІСТИЧНУ ПРАЦЮ В ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (1946–1965 рр.) В ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х рр.

Метою наукової розвідки є дослідження радянської історіографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. по вивченню соціалістичного змагання та руху за комуністичну працю в УРСР в повоєнний період (1946–1965 рр.). В радянській історичній науці досліджуваного періоду соцзмагання і комуністичне ставлення до праці протиставлялося конкуренції капіталістичної економіки, проголошувалося потужним фактором самоорганізації робітничого класу. Крім того, в ряді робіт підкреслюється, що участь робітників в соцзмаганні стало засобом їх залучення до управління виробництвом. Недостатнє матеріальне забезпечення підприємств, прийом зобов'язань без урахування реальних умов і резервів, недостатня вимогливість і поспішність у привласненні почесних звань, на думку радянських науковців стали істотними недоліками в процесі організації руху і значно вплинули на його результати. Факт втручання та тотального контролю над процесом організації змагання традиційно проголошувався «турботою партії», але аж ніяк у якості адміністративного роздмухування руху. Не маючи під собою реальної економічної основи, дана форма «творчої активності» робітників стала одним із «китів» радянської пропаганди.

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, соціалістичне змагання, рух за комуністичну працю, історіографія

У листопаді 1965 р. відбулось засідання ідеологічної комісії ЦК КПРС, присвячене питанням розвитку суспільних наук в СРСР. Результатом засідання стала поява нових пріоритетів в історичних дослідженнях і створення нової схеми розуміння хрущовського періоду з акцентом на культивування суворо негативного образу. В унісон засідання комісії ЦК партії прозвучали доповіді вченої ради Інституту історії АН СРСР у лютому 1966 р., в яких засуджувався кон'юнктурний підхід хрущовського керівництва до розвитку науки. Зокрема акцентувалася увага на великому впливі суб'єктивних чинників замість оперування науковими даними, тенденційному підборі фактів з метою підтвердження своєї позиції і навпаки замовчування даних, які не вкладалися в штучно створену дійсність, штучної актуалізації досліджень.

Обговорення на засіданні Політбюро ЦК КПРС в листопаді 1966 р. стану ідеологічної роботи винесло М. Хрущову обвинувальний вирок, звинувативши його у використанні ідеології в особистих цілях, з метою самореклами, в очорненні історії партії. Подібна політика автоматично протиставляла себе і без того надто обмеженій, дозованій і виключно підконтрольній «відлизі». Рекомендація дослідникам не звертати увагу на прорахунки і помилки вела до появи нових «білих» плям тепер вже в новітній повоєнній історії.

Метою наукової розвідки є дослідження радянської історіографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. по вивченню соціалістичного змагання та руху за комуністичну працю в УРСР в повоєнний період (1946–1964 рр.).

Різні аспекти, опосередковано тотожні з предметом нашого дослідження, містяться в дисертаціях Ю. Лаєвської [1], Ю. Ніколайця [2], працях Я. Грицака [3], О. Додонова [4], В. Яремчука [5].

Важливим аспектом робочої проблематики як і раніше залишалася тема соціалістичного змагання і руху за комуністичну працю. Не маючи під собою реальної

економічної основи проте дана форма «творчої активності» робітників стала одним із «китів» радянської пропаганди. Зрив форсованого «вступу в комунізм» спровокував зміну формулювання назви руху – «за комуністичну працю» трансформувалося в «рух за комуністичне ставлення до праці». Згідно радянського трактування, сутність соцзмагання проявляється насамперед у розвитку виробничої активності робітників, у виявленні їх організаторських здібностей і талантів, в прагненні внести у виробництво накопичений досвід, що сприяє раціональній організації праці, виробництва і управління [6, с. 197]. Явні ознаки відставання соціалістичної економіки від країн Заходу в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. конкретизували основний сенс і назву соцзмагання «в підвищенні ефективності суспільного виробництва» [7, с. 176].

У радянській літературі є різні точки зору на питання періодизації руху. Більшість дослідників виділяють початковий етап нового змагання – листопад 1958 – січень 1959 рр. Далі розвиток руху за комуністичну працю в одних роботах розглядається по роках, в інших – в основу періодизації покладено партійні з'їзди. На жаль, радянські дослідники не розкривають характерні риси і специфічні особливості руху на кожному етапі його розвитку. Л. Рогачевська виділила два основних періоди в розвитку руху за комуністичну працю в роки семирічки. Перший період – від початку нового змагання до першої Всесоюзної наради передовиків руху за комуністичну працю (травень 1960 р.); другий – від цієї наради до кінця семирічки (1965 р.) [8, с. 40].

На думку дослідниці Є. Бейліної, соцзмагання в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. більш активно сприяло зростанню культурно-технічного рівня робітників, стало вимагати все більш високої кваліфікації, загального зростання культури. На відміну від попередніх періодів, воно стало зобов'язанням, без його виконання звання ударника не присуджували [9, с. 287]. У той же час в роботі дослідниці присутні негативні оцінки впливу перебудови управління промисловістю за територіальною ознакою, здійсненої з ініціативи М. Хрущова в 1957 р., яка «замкнула соцзмагання колективів всередині економічного району, призвела до ослаблення зв'язків між спорідненими підприємствами і до погіршення роботи по обміну виробничим досвідом» [9, с. 296].

Питання внеску робітничого класу України у розвиток нових форм соцзмагання порушено в ґрунтовній монографії М. Шепети [10]. Окрім загальновідомих і досліджених, автор висвітлив такі форми як соцзмагання за дострокове освоєння проектних потужностей підприємств, за використання додаткових резервів виробництва для перевиконання планів, за оволодіння суміжними професіями, за збільшення випуску продукції на існуючих виробничих площах, за оволодіння новою технікою і краще її використання, за комплексне впровадження передового досвіду, за ущільнення допоміжного часу, за зменшення трудомісткості кожної виробничої операції та багато інших. Науковець розглядає участь робітників у соцзмаганні не лише як форму їх виробничої активності, але і засіб залучення до управління виробництвом. Історик стверджує, що виконуючи взяті зобов'язання, робітники практично оцінювали існуючі прийоми праці, виявляли недоліки керівництва різними ланками виробництва, вносили свої доповнення в плани і норми, добивалися кращого використання устаткування, сировини і матеріалів [10, с. 32]. Дослідник провів глибокий аналіз і виявив ряд недоліків соцзмагання (безумовно які не виходили за рамки радянської парадигми) в процесі його організації, підміну повсякденної і тривалої роботи парадністю, шумихою і компанійщиною. Історик зазначив, що ряд партійних, профспілкових і господарських керівників при організації соцзмагання основну увагу звертали на кількісні показники і дуже мало турбувались про якість. Це приводило до того, що в більшості галузей промисловості робітники преміювались головним чином за виконання і перевиконання виробничих завдань без врахування показників якості продукції. Також великим гальмом у розвитку соцзмагання на думку М. Шепети стало те, що управлінські органи слабо контролювали виконання взятих зобов'язань, а це приводило

до того, що багато з них не виконувались. Особи і колективи, які не виконували взятих зобов'язань, ніякої відповідальності за це не несли [10, с. 35].

За підрахунками іншого дослідника В. Романцова, на початку 1960 р. в Україні за звання комуністичних змагалось 40 підприємств, а наприкінці 1962 р. – 6932. Рухом за звання колективів і ударників комуністичної праці охоплено 42,8% всіх працюючих республіки. На цей час звання комуністичних удостоєні 77,6 тис. бригад (947 тис. чол.), а звання ударника комуністичної праці – 441,3 тис. чол. Проте вченим визначено, що охоплення окремих загонів робітничого класу УРСР змаганням за комуністичну працю мало нерівномірний характер. Так, у хімічній промисловості питома вага учасників змагання становила 72%, у машинобудуванні – 52,9%, у металургійній промисловості – 57,1%, на залізничному транспорті – 75,6%, у вугільній промисловості – 34,1%, у харчовій промисловості – 39,6%, у будівництві та промисловості будматеріалів – 39,2%. Дослідник пояснює це неоднаковою підготовленістю працівників різних галузей промисловості. У тих галузях, де великого поширення набули механізація й автоматизація виробничих процесів, більше працівників брали участь у русі за комуністичну працю, а там, де рівень професійно-кваліфікаційної підготовки робітників нижчий, питома вага учасників змагання за комуністичну працю значна менша [11, с. 171].

Вагомим внеском В. Романцова є те, що він також як і попередники, навів ряд недоліків руху. Так, дослідник наголосив на тому, що господарські і профспілкові організації (на відміну від М. Шепети В. Романцов уникнув формулювання «партійні працівники») в гонитві за розширенням масовості руху за комуністичну працю знижували вимогливість до його учасників. У ряді випадків прагнення робітників змагатися за завоювання звання ударника комуністичної праці не підкріплювалося відповідними організаційно-технічними заходами. Мали місце випадки адміністрування, поспішності при присвоєнні почесних звань [11, с. 174].

Ряд відмінних рис соцзмагання періоду семирічного плану (1959–1965 рр.) відображений в ґрунтовній монографії «История социалистического соревнования в СССР» [12]. Автори зазначили, що новим в цьому змаганні стало те, що боротьба за дострокове виконання планових завдань (що характерно і для попередніх етапів змагання) розгорнулася в органічному зв'язку з боротьбою за якнайшвидше освоєння нової техніки і більш досконалих технологічних процесів [12, с. 153]. Дослідники конкретизували, що цілям підвищення продуктивності обладнання відповідало і змагання за впровадження швидкісних режимів, роботи машин, верстатів, агрегатів. Найбільш масовий характер рух швидкісників отримав в металообробній промисловості [12, с. 139]. В монографії також виділені такі форми змагання, як змагання за досягнення вищої продуктивності праці на кожному робочому місці; за досягнення вищої продуктивності на кожному виді обладнання; боротьба за особистий внесок кожного працівника в подальше підвищення продуктивності праці; змагання за збільшення продукції з кожної одиниці обладнання; за підвищення продуктивності праці на кожному робочому місці і щоденне перевиконання норм виробітку на 10%; за пошук і використання внутрішніх резервів, за раціональне використання основних фондів [12, с. 155].

В цілому варто відзначити, що в 70-х рр. соцзмагання проголошено «найважливішим засобом виховання комуністичного ставлення до праці, формування і розвитку соціалістичного способу життя» [13, с. 123]. Більш того, винятково важлива роль змагання в пропаганді радянського способу життя і праці підтверджується законодавчим закріпленням в Конституції СРСР 1977 р. (ст. 15), де воно названо в ряду чинників, використовуючи які «держава забезпечує зростання продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва і якість роботи, динамічний, планомірний і пропорційний розвиток народного господарства». Даний факт надзвичайно актуалізував необхідність дослідження соцзмагання в тому числі в повоєнне двадцятиріччя.

При характеристиці соцзмагання автори монографії «Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма» виділили дві його основні функції: економічну і соціальну. Економічна функція традиційно пов'язана з вирішенням виробничих завдань і спрямована на підвищення його економічної ефективності. У той же час соціальна функція змагання розглядається дослідниками як засіб підвищення культурно-технічного рівня, зміцнення організованості спільної діяльності робітників, вдосконалення відносин товариства і співпраці між ними. Вченими підтримується позиція щодо того, що соціальні функції змагання виявлялися в досліджуваній період не тільки всередині трудових колективів, а й на рівні суспільства, тобто в плані його впливу на взаємини класів і соціальних груп. Такі форми змагання, як внутрішньогалузеве, республіканське і загальносоюзне, на думку дослідників, сприяли підвищенню провідної ролі робітничого класу, зміцненню союзу робітників з селянством та інтелігенцією [7, с. 180].

Таким чином, в радянській історичній науці 70-х – першої половині 80-х рр. соцзмагання і комуністичне ставлення до праці протиставлялося конкуренції капіталістичної економіки, проголошувалося потужним фактором самоорганізації робітничого класу. Крім того, в ряді робіт підкреслюється, що участь робітників в соцзмаганні стало засобом їх залучення до управління виробництвом. Недостатнє матеріальне забезпечення підприємств, прийом зобов'язань без урахування реальних умов і резервів, недостатня вимогливість і поспішність у привласненні почесних звань, на думку радянських науковців стали істотними недоліками в процесі організації руху і значно вплинули на його результати. Факт втручання та тотального контролю над процесом організації змагання традиційно проголошувався «турботою партії», але аж ніяк у якості адміністративного роздмухування руху.

Список використаної літератури

1. Ласвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юлія Віталіївна Ласвська; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2008. – 218 с. ; Laievska Yu. V. Peretvorennia v ekonomitsi Ukrainy v 1953–1964 rr.: istoriografiiia problemy : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yuliia Vitaliivna Laievska; Donetskii natsionalnyi un-t. – Donetsk, 2008. – 218 s.
2. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років: українська історіографія : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юрій Олексійович Ніколаєць; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 481 с. ; Nikolaiets Yu. O. Suspilno-politychni protsesy v URSR druhoi polovyny 1940-kh – pershoi polovyny 1960-kh rokiv: ukrainska istoriografiiia : dys. ... dokt. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yurii Oleksiiovych Nikolaiets; Kyivskiy natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2008. – 481 s.
3. Грицак Я. Українська історіографія. 1991 – 2001: Десятиліття змін / Я. Грицак // Україна модерна : зб. наук. ст. – 2005. – Ч. 9. – С. 43–68 ; Hrytsak Ya. Ukrainska istoriografiiia. 1991 – 2001: Desiatylittia zmin / Ya. Hrytsak // Ukraina moderna : zb. nauk. st. – 2005. – Ch. 9. – S. 43–68
4. Додонов О. Ф. Нове бачення періодизації історії радянського робітничого класу і його історіографії / О. Ф. Додонов // Культурологічний вісник. - 2002. – Вип. 8. - С. 67–74 ; Dodonov O. F. Nove bachennia periodyzatsii istorii radianskoho robitnychoho klasu i yoho istoriografii / O. F. Dodonov // Kulturolohichniy visnyk. - 2002. – Vyp. 8. - S. 67–74
5. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. – 526 с. ; Yaremchuk V. Mynule Ukrainy v istorychnii nautsi URSR pisliastalinskoï doby / V. Yaremchuk. – Ostroh : Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia», 2009. – 526 s.
6. Шапко В. М. Вопросы теории и практики партийного строительства. Партийное руководство экономикой / В. М. Шапко, В. А. Кладейкин, В. А. Куличенко. – Москва :

Мысль, 1974. – 287 с. ; Shapko V. M. Voprosy teorii i praktiki partiynogo stroitelstva. Partiynoe rukovodstvo ekonomikoy / V. M. Shapko, V. A. Kladeykin, V. A. Kulichenko . – Moskva : Mysl, 1974. – 287 s.

7. Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма / Ц. А. Степанян, А. И. Арнольдov, Б. С. Маньковский и др. – Москва : Наука, 1975. – 568 с. ; Rabochiy klass SSSR i ego vedushchaya rol v stroitelstve kommunizma / Ts. A. Stepanyan, A. I. Arnoldov, B. S. Mankovskiy i dr. – Moskva : Nauka, 1975. – 568 s.

8. Рабочий класс СССР на современном этапе : сб. ст. / отв. ред. В. А. Овсянкин. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 168 с. ; Rabochiy klass SSSR na sovremennom etape : sb. st. / otv. red. V. A. Ovsyanin. – Leningrad : Izd-vo Leningrad. un-ta, 1968. – 168 s.

9. Бейлина Е. Э. Рабочий класс и новые формы соревнования (1959–1965 гг.) / Е. Э. Бейлина. – Москва : Наука, 1970. – 303 с. ; Beylina Ye. E. Rabochiy klass i novye formy sorevnovaniya (1959–1965 gg.) / Ye. E. Beylina. – Moskva : Nauka, 1970. – 303 s.

10. Шепета М. Т. Боротьба робітничого класу України за розвиток промисловості / М. Т. Шепета. – Чернівці : Обл. друк. управлін. по пресі Чернів. облвиконкому, 1970. – 128 с. ; Shepeta M. T. Borotba robotnychoho klasu Ukrainy za rozvytok promyslovosti / M. T. Shepeta. – Chernivtsi : Obl. druk. upravlin. po presi Cherniv. oblvykonkomu, 1970. – 128 s.

11. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946–1970 pp.) / В. О. Романцов. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 219 с. ; Romantsov V. O. Robotnychiy klas Ukrainskoi RSR (1946–1970 rr.) / V. O. Romantsov. – Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1972. – 219 s.

12. История социалистического соревнования в СССР / под общ. ред. Г. П. Алексева. – Москва : Профиздат, 1980. – 320 с. ; Istoriya sotsialisticheskogo sorevnovaniya v SSSR / pod obshch. red. G. P. Alekseeva. – Moskva : Profizdat, 1980. – 320 s.

13. История социалистической экономики СССР в 7-ми т. / редкол. : И. А. Гладков (отв. ред.) и др. – Москва : Наука, 1980. – Т. 7 : Экономика СССР на этапе развитого социализма (1960–1970-е годы). - 718 с. ; Istoriya sotsialisticheskoy ekonomiki SSSR v 7-mi t. / redkol. : I. A. Gladkov (otv. red.) i dr. – Moskva : Nauka, 1980. – Т. 7 : Ekonomiki SSSR na etape razvitogo sotsializma (1960–1970-e gody). - 718 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

D. Nefyodov

SOCIALIST COMPETITION AND COMMUNIST LABOR MOVEMENT IN POSTWAR UKRAINE (1946–1965) IN THE WORKS OF SOVIET RESEARCHERS OF THE SECOND HALF OF THE 1960S– EARLY 1980S

The purpose of the scientific research is the study of the Soviet historiography of the second half of the 1960s–early 1980s on the investigation of the socialist competition and the communist labor movement in the Ukrainian SSR during postwar period (1946–1964). In Soviet historical science of the studied period socialist competition and the communist attitude to work were opposed to capitalist economy competition and proclaimed to be powerful factors for working class self-organization. In addition, a number of studies emphasize that the workers' participation in socialist competition became a means of bringing them to production management.

In general, we have to note that in the 1970s the socialist competition was proclaimed an essential means for education of the communist attitude to work, formation and development of the socialist way of life.

Moreover, an extremely important role of the competition in the propaganda of the Soviet way of life and work is confirmed by the legislative consolidation in the Ukrainian SSR Constitution of 1977 (P. 15), where it was named among several factors by means of which “the state ensures the growth of labor productivity, increase of production efficiency and work quality, dynamic, systematic and proportional development of the national economy”. This fact extremely actualized the need to study socialist competition including the one during postwar twenty years.

The failure of forced “entry into communism” provoked a change of movement title formulation, i.e. the phrase “for communist labor” was transformed into “the movement for a communist attitude to work”. According to the Soviet interpretation, the essence of the socialist competition is primarily manifested in the development of industrial activity of workers, identification of their organizational abilities and talents, efforts to bring their experience into production, which promotes the rational organization of labor, production and management. Obvious signs of lag in socialist economy comparatively with the West in the late 1950s – early 1960s concretized the basic meaning and the title of socialist competition by the phrase “to improve the efficiency of social production”.

According to Soviet scientists, insufficient material support of enterprises, assumption of obligations without real conditions and reserves, lack of rigor and haste in assigning honors were significant shortcomings in the organization of movement and greatly influenced its outcome. The fact of interference and total control over the process of competition organization was traditionally proclaimed to be “party care”, but not the administrative promotion measures of the movement. Having no real economic basis, this form of “creative activity” of workers became one of the “pillars” of Soviet propaganda.

Keywords: *Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, socialist competition, communist labor movement, historiography.*

УДК 391.4:316.344.42(438)"16"(045)

А.В. Папазова, Т.В. Терендій

ВБРАННЯ ТА ПРИКРАСИ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТЯНКИ В ЕПОХУ БАРОКО

Проаналізовано особливості сукні, верхнього одягу, взуття та прикрас польської шляхтянки в епоху бароко, матеріал їх виготовлення. Розглянуто відмінності жіночої національної шляхетської культури вбрання в епоху бароко. Відзначається особливий вплив французької моди на стиль жіночого шляхетського одягу. Простежені критичні погляди щодо надмірного захоплення шляхтянками французькою модою з боку польської культурної еліти. Зроблено висновок про негативний вплив жіночої шляхетної моди на економіку та мораль Речі Посполитої XVII ст.

Ключові слова: *польська шляхта, жіноче вбрання та прикраси, бароко, сарматизм, історія моди.*

Мода минулих часів завжди буде викликати інтерес. Люди минулого виглядали по-іншому, по-іншому відчували, по-іншому рухалися, висловлюючи свою національну ідентичність і соціальний статус. Винятком не були польські шляхтянки. Як представниці привілейованого стану вони найпершими сприймали модні європейські віяння, особливо на них вплинуло бароко, що було періодом дуже вишуканого, десь чудернацького, вбрання та прикрас. Стиль бароко, що зародився в Європі, характеризує відсутність простоти і природності, а також тенденцію до дрібних деталей декору і безмірну пишність. Жінки намагалися бути неперевершеними та вічно молодими, для чого не шкодували грошей на одяг, що виготовлявся з коштовних іноземних тканин. Польща знаходилася під впливом моди Німеччини, Франції, Іспанії, Угорщини та передала ці тенденції Україні, Туреччині та всьому східному світу. Таким чином формуються особливості традиційного польського вбрання, які збереглися з невеликими змінами до нашого часу. До того ж патріархальному суспільству, яким була шляхетська Польща, тема жіночого та жіночності привертала замало уваги дослідників. Саме цим і визначається актуальність дослідження.